

OSMANLI DEVLETİ'NİN BORÇLANMASINDA OSMANLI BANKASI'NİN ROLÜ VE ÖNEMİ

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE OTTOMAN BANK IN THE LOAN CONTRACTED OF
OTTOMAN STATE

Yrd.Doç.Dr.Abdunnur YILDIZ

Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü

abdunnuryildiz@yahoo.com

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin borçlanması Osmanlı Bankası'nın rolü ile dış borçların miktar ve bileşimi incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu dış ticaret anlaşmaları ülkeye giren sermaye miktarını günden güne arttırmıştır. Bu dönem süresince ülkeye giren yabancı yatırımlar ağırlıklı olarak, devlet borçlarında ve karşılıklı ticareti geliştirmeyi amaçlayan altyapı yatırımlarında yoğunlaşmıştır. Öte yandan bu dönemde özellikle askeri harcamalar ve saray harcamalarındaki artışlar ile Kırım Savaşı'nın giderleri bütçenin açık vermesine yol açmıştır. Bütçe açıklarını kapatmak için 1854 yılında ilk dış borç alınmış ve borç alma süreci uzun yıllar devam etmiştir. İlk dış borcun alındığı 1854 yılından 1914 yılına kadar farklı yıl ve miktarlarda çeşitli borçlanma anlaşmaları imzalanmıştır. Osmanlı Bankası'nın 1863 tarihinde kurulmasıyla birlikte devletin para basma yetkisi bu bankaya verilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin mali denetim altına girmesine ve mali politikalarını belirlemesinde bağımsızlığını kaybetmesine yol açmıştır. Osmanlı Devleti 1876 yılında borçlarını ödeyemez duruma gelmiş ve borç ödemelerini durdurduğunu ilan ederek bir anlamda mali iflasını ilan etmiştir. Mali iflasın ilan edilmesi sonucu 1881 yılında Düyunu Umumiye İdaresi kurulmuş ve bu tarihten sonra (1881-1914) Osmanlı Bankası'nın etkinliği daha da artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe Açıkları, Dış Borçlar, Dış Ticaret Anlaşmaları, Osmanlı Bankası

Abstract

In this study, the role of the Ottoman Bank in the state indebtedness of the Ottoman empire and the amount and composition of the foreign debts. The foreign trade agreements which were made by the Ottoman State had increased their capital day by day. In this period foreign investments which brought liquidity into the country were used on public debt and public infrastructure expenditures and helped to develop economics. On the other hand increasing military expenditures, royal expenditures, the exoexpenditures for the Kırım war has began to cause budget deficits. First time foreign debt was taken in 1854, and then these processes hold on for a long time for financing budget deficit. Between 1854 and 1914 different debt agreements were signed. When the Ottoman Bank was established in 1863, authority to print money was given to this bank. This process caused to lose freedom of national economy politics in the Ottoman Empire. The Ottoman Empire announced financial bankruptcy in 1876. The Ottoman Bank had become increasingly more effective after the establishment of the Düyunu Umumiye İdaresi (Administration of Foreign Debts) 1881-1914.

Key Words: Budget Deficits, Foreign Debts, Foreign Trade Agreements, Ottoman Bank.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda ortaya çıkan dünya ekonomisiyle bütünleşme göstergelerine bakıldığında; öncelikli olarak dikkati çeken olay dış ticaret anlaşmalarıdır. 1838 tarihinde İngiltere ile yapılan Balta Limanı anlaşması ve onu takip eden yıllarda (1840) diğer Avrupa devletleriyle imzalanan ticaret anlaşmaları sonucunda ülkeye giren finans kapitali ve dış borçlar çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu süreç kapitalist dünya ekonomisi ile Osmanlı Devleti arasında merkez-çevre ilişkisinin başlamasına yol açmıştır. Bu dönem süresince ülkeye giren yabancı yatırımlar, devlet borçlarında ve ticareti geliştirmeyi amaçlayan altyapı tesislerinde yoğunlaşmıştır.

İlk dış borcun alındığı 1854 yılından mali iflasın ilan edildiği 1876 yılına kadar olan dönemde farklı yıl ve şartlarda 16 borç anlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Bankası'nın 1863 tarihinde kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti mali denetim altına girmiş, mali politikalarını belirlemede bağımsızlığını yitirmiş ve devletin para basma yetkisi Osmanlı Bankası'na verilmiştir. Bu durum bankanın devletin merkez bankası konumuna geçmesine neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde dış borcun miktar ve bileşiminde önemli değişiklikler olmuştur. Düyunu Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonraki dönemde (1881-1914) ise Osmanlı Bankası etkinliğini devam ettirmeyi başarmıştır.

Dış borçların alındığı iki dönem arasında dikkati çeken en önemli nokta; ilk dönemde borçlanma maliyeti çok yüksek olmasına rağmen, Düyunu Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra borçlanma maliyetinde önemli düşmelerin olmasıdır.

1. Borç Kavramı ve Devletlerin Borçlanma Nedenleri

Bir kişi ya da kuruluşun bir değerine karşı yerine getirmek zorunda olduğu yükümlülüklerin tümüne genel anlamıyla borç denilmektedir. Anılan yükümlülük, daha önce alınmış olan paranın -belirlenen şartlar altında- anapara, faiz ve diğer ödemelerle geri verilmesi biçiminde olmaktadır. Çalışmada inceleyeceğimiz konu esas itibarıyla devlet borçları olup özel borç ilişkisi ve kişi borçları konumuz dışında kalmaktadır.

Devletlerin borçlanması kamu hizmetlerinin görülmesi amacına yönelik olup, borçlu taraf en büyük kamu tüzel kişisi olan devlettir. Kamu hizmetlerinin karşılanmasında maliyet ve kârlılık gibi faktörler -özel borçlanmanın tersine- ön planda değildir. Kamu borçları genellikle uzun vadeli ve devlet sahip olduğu siyasi ve idari otoriteye dayanarak borcunu ödemekten kaçınabilir (Açba, 1991: 4-5).

Devletin yaptığı kamu harcamalarına karşılık gelirlerinin yeterli olmaması halinde başvurduğu finansman araçlarından en önemlisi borçlanmadır. Ancak borçlanma şekil itibariyle kesin ve süreklilik arz eden bir finansman yöntemi değildir (Yaşa, 1981: 2). Çünkü borç alan ülke her zaman ve istediği anda borç bulamayabilir veya borç veren ülkeler, borçlanacak ülkenin ekonomik durumunun kötüleşmesi halinde borç vermekten vazgeçebilirler.

Devletlerin borçlanma yoluna başvurma nedenleri; ekonomik ve mali politikanın gereği olarak vergi gelirlerinin yetersiz kalması, savaş ve diğer olağanüstü durumlar olarak sayılabilir (Aksoy, 1994: 168).

Devletlerin borçlanmayı diğer araçlara (vergi v.b.) tercih etme nedenleri ise şunlardır;

- Bazı kamu altyapı yatırımları uzun yıllar alabilir. Devlet, bu yatırımları yapabilmek için her yıl harcanacak parayı vergi ile sağlamak yerine borçlanmayı tercih edebilir (Yaşa, 1981: 9).
- Ekonomide meydana gelen konjonktürel dalgalanmaların olumsuz etkisini en aza indirmek için devlet bir mali araç olarak borçlanma politikasına başvurabilir. Yani toplam arzın toplam talepten fazla olması ve eksik istihdamın söz konusu olduğu durumlarda devlet, toplam talebi arttırmak için genişletici ekonomi politikalarına yönelebilir. Genişletici ekonomi politikası ise ya emisyonu ya da borçlanmayı gerektirmektedir. Böyle bir durumda genellikle borçlanma yolu tercih edilmektedir (Erdem, 1995: 14).
- Kamu gelirleriyle kamu giderleri arasında zaman bakımından ortaya çıkabilecek muhtemel dengesizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla borçlanmaya başvurabilir (Yaşa, 1981: 9).
- Bir mali yılda bütçe uygulaması devam ederken olağanüstü bir durumun meydana gelmesi halinde (deprem, sel, yangın vb.) kamu harcamalarında bir artış gerekli hale gelebilir. Devlet kısa dönemde bu gibi durumların yarattığı olumsuz etkilerin giderilmesinde bir finansman aracı olarak borçlanmaya başvurabilir (Erdem, 1995: 14).

Günümüzde devletlerin pek çoğu harcamalarını karşılamak amacıyla borçlanma yolunu seçmişlerdir. Ancak bir kere borçlanan ülke bu borcunu ödemek için kamu gelirlerini artırmak yerine borcu borçla ödemeyi tercih etmektedir. Borcu borçla ödeme yöntemi ise; borç alan

ülkeyi faiz ve borç sarmalına mecbur etmekte bu da ekonomik açıdan ülkeyi mali tutsaklığa ve iflasa doğru götürmektedir.

2. Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanmasına Neden Olan Etkenler

Bu başlık altında Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmasına neden olan iç ve dış etkenler incelenmiştir.

2.1. Borçlanmaya Neden Olan İç Etkenler

Osmanlı Devletini dış borçlanmaya zorlayan iç etkenlerin başında savaş teknolojisindeki gelişmeler ve merkez ordularının artan önemi karşısında, Osmanlı Devleti'nin bu alanda yapmış olduğu harcamalardır. Bu gider artışları hem Osmanlı maliyesine ek bir yük getirmiş, hem de gelirlerin para olarak merkezde toplanması tımar düzenin bozulmasına neden olmuştur (Pamuk, 1999: 126). Bu dönemde askeri harcamalarda önemli artış görülmüştür. Bu artışın en önemli kalemini askerlere ödenen ulûfe ve cülûs bahşişleri ile sefer giderleri oluşturmuştur. Ayrıca bu dönemde devlet kadrolarındaki şişme ayrı bir gider kaleminin oluşmasına neden olmuştur (Tabakoğlu, 1985: 205-213). İkinci etken, devletin vergi gelirlerini topladığı bir yöntem olan iltizam usulünün yozlaşması sonucu devletin çok önemli sayılabilecek gelir kayıplarına uğramasıdır.

Üçüncü etken, bu dönemde dozu artan devlette reform çabalarıdır. Bu reform çabaları 18. yüzyıl sonlarından başlayıp Tanzimat Fermanı ve daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu durum merkezi devletin ekonomiye ilişkin politikalar yerine siyasal, askeri ve mali alanlara yönelmesine yol açmıştır. Vergi gelirlerini arttırma ve güçlü bir ordunun kurulma çabaları merkezi devletin en önemli amaçları arasında olmuştur. Ancak reform girişimleri, - başladığı andan sonraki aşamalarına kadar- Avrupa devletlerine ve özellikle o dönemde en güçlü devlet konumunda olan İngiltere'ye ekonomik alanda verilen tavizlerle birlikte yürümüştür (Pamuk, 1999: 161-163).

Dördüncü etken, devletin vergi gelirlerinde önemli bir yer tutan Aşar Vergisi reform çabalarından önce -19. yüzyıl başlarında- iltizam yöntemiyle toplanırken merkezileşme süreci ile birlikte, merkezi hükümetin otoritesini ülkenin her yanında hissettirmek isteyen Tanzimatçılar, mültezimleri devreden çıkararak aşarın toplanmasını merkezileştirmeye çalışmışlardır. Gelirlerin merkezde toplanma işi önceleri geçici tahsildarlar istihdam edilerek, daha sonra da sürekli bu işte çalışan memurlar eliyle yapılmaya başlanmıştır. Bu durumda birçok yerde toplanan aşarın nakite çevrilmesi ve pazarlanması işlevi de devlet teşkilatının sorumluluğuna girmiştir. Merkezi hükümetin, gerekli depolama ve taşıma olanakları

bulunmadığından toplanan ürünler en doğru yer ve zamanda piyasaya sürülemediği. Bu durum aşar gelirlerinin artırılması amacını olanaksız hale getirmiştir (Akarlı, 1982: 236).

Beşinci ve son etken olarak, üretim yetersizliği ve gelir düşüklüğü yanında ayaklanmalar, ayanlığın güçlenmesi ve yolsuzluklar sayılabilir (Tabakoğlu, 1985: 217-229).

2.2. Borçlanmaya Neden Olan Dış Etkenler

19. yüzyıl süresince merkezileşme çabaları sonucunda siyasal güç, dünya pazarlarıyla ekonomik bütünleşmeden yana olan taşradaki unsurların değil, merkezi devletin elinde kalmıştır. Bu durumun sonucunda merkezi bürokrasi bir taraftan taşradaki grupların gücünü sınırlamaya çalışmış, diğer taraftan da, Avrupa devletleri arasındaki rekabetten faydalanarak kendisi için manevra alanı yaratmaya çalışmıştır (Pamuk, 1984: 17).

Osmanlı Devletini dış borçlanmaya zorlayan dış etkenlerin başında, 1838-41 dış ticaret anlaşmalarının ülkeyi açık pazar haline getirmesi sonucu devletin yerel üretim yapılarının büyük sarsıntıya uğramasıdır. Ayrıca 1856 Kırım Savaşı'nın giderleri de diğer harcamalara eklenince devlet bütçesindeki açıkların büyük boyutlara ulaşması kaçınılmaz olmuştur (Akarlı, 1982: 235).

İkinci etken, ilk olarak İngiltere'yle imzalanan daha sonra diğer Avrupa devletlerini de kapsayan 1838 tarihli Ticaret Anlaşması Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisiyle entegrasyon sürecini hızlandırmıştır. Bu süreç, Avrupa ticari sermayesinin ülke ekonomisine egemen olmasına ve hukuksal altyapıyı oluşturmasına neden olmuştur. İmzalanan Ticaret Anlaşması, Avrupalı tüccarları, Osmanlı tüccarlarına karşı ayrıcalıklı bir konuma getirmiştir. Örneğin, % 8'lik iç ticaret resmini yerli tüccarlar ödemek zorunda olduğu halde, Avrupalı tüccarların böyle bir zorunluluğu olmamıştır (Kıray, 1995: 70). Bu ayrıcalıklı durum sonucunda Osmanlı tüccarları ürettikleri malları ihraç edemez hale gelmelerine ve ithalatın artmasına yol açmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin dış ticaret açıklarının artmasına neden olmuş ve ödemeler bilançosunda bozulmalara zemin hazırlamıştır. Ayrıca 1838 ticaret anlaşması ile dış ticarete uygulanan gümrük vergileri uygulama hakkını kaybeden Osmanlı Devleti bütçesi açık vermeye başlamıştır. Sayılan bu etkenlerin sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin borçlanma ihtiyacı kaçınılmaz hale gelmiştir (Açba, 1995: 33).

Osmanlı Devleti'nin borçlanmasını gerektiren nedenlerden en önemlisi bütçe açıklarıdır. Bütçe açıklarını kapatmak için gelir artırıcı önlemler almak yerine kolaycılığa kaçılarak borçlanma yoluna başvurulmuştur. 1784 yılında ilk kez dış borçlanma gündeme getirilmiştir.

Borç alınacak ülkelerin Fransa ve İspanya gibi gayri-müslim ülkeler olması, tepkilere neden olduğundan borç alınmaktan vazgeçilmiştir. Tanzimat'a kadar olan dönemde hazine, nakit ihtiyacını olağanüstü vergiler ve devletin ileri gelenlerinden aldığı zorunlu ödünç paralarla gidermeye çalışmıştır. Ancak devam eden Kırım Savaşı'yla doruğa çıkan mali zorluklar karşısında ilk dış borç 1854 yılında Fransa ve İngiltere'den alınmıştır (Akar, 2000: 25).

4 Ağustos 1854 tarihli ilk Osmanlı dış borcu Sultan Abdülmecit tarafından ilan edilen bir fermanla resmîyet kazanmıştır. Bu borcun miktarı 5 milyon sterlin tutarında olup, borca karşılık Mısır'ın vergi gelirleri gösterilmiştir. Bu borçlanmaya bağlı olarak Fransa ve İngiltere ile yapılan anlaşmayla, yabancılara menkul mülkiyet hakkı tanınmış ve benzeri imtiyazlar verilmiştir. Anılan borç miktarı 5 milyon sterlin olmasına rağmen, borçlanma masrafları düşüldükten sonra kalan miktar bunun yarısı kadardır. Ayrıca anılan bu ilk borçlanmayla birlikte Galata Borsası dünyaya açılmıştır (Kazgan, 1991: 14).

1854 tarihinde alınan bu borç yabancı denetim kavramını ön plana çıkarmıştır. Çünkü borcu veren ülkeler güvence vermeyi onaylarken, borçlanmayla elde edilecek miktarın savaş maliyetlerine ayrılması için bir yaptırım gücü oluşturmayı ve denetlemeyi amaçlamıştır. Bu amaç çerçevesinde alacaklı ülkeler hazine hesaplarını inceleyecek iki komiser hakkını talep etmişlerdir (Blaisdell, 1979: 32).

İlk dış borcun alındığı 1854'den 1879 yılına kadar geçen süre içinde Osmanlı Devleti on yedi kez borç almıştır. Bu hızlı borçlanma döneminde alınan dış borçların sadece % 7,8'i yatırım amacı için kullanılırken, geri kalan % 92'lik kısım cari harcamalara gitmiştir (Tabakoğlu, 2003: 194). Cari harcamaların önemli kısmını eski borçların anapara ve faiz taksitlerinin ödenmesi ile saray ve askeri harcamalar oluşturmuştur. Bu durum Avrupalı sermayedarların Osmanlı İmparatorluğu'na mali anlamda egemen olmalarına yol açmıştır (Kazgan, 1991: 72).

Yukarıda sayılan nedenlerin sonucunda Osmanlı Devleti'nin maliyesi büyük bir çıkmaza girmiş, zamanla alınan borçların faizleri bile ödenemez hale gelmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin mali bunalıma sürüklenmesine ve zamanla mali tutsaklığa neden olmuştur.

3. Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Borçlanmasındaki Rolü

Osmanlı Devleti'nin 1854 yılında almış olduğu ilk dış borcu diğer dış borçlar izlemiş ve Osmanlı maliyesi büyük bir çıkmaza girmiştir. Bu durum Osmanlı Bankası'nın kuruluşuna neden olmuş ve Banka kurulduktan sonra da borçlanma miktarı aynı ivme ile devam etmiştir.

3.1. Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu

1860 yılı itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun borçları sürekli artmış ve bu tarihe kadar üç dış borç sözleşmesi yapılmıştır. Devletin borçlanmasında Galata Bankerleri'nin önemi fazla olmuştur. Çünkü iç borçların önemli bir kısmı bu bankerlerden sağlanmıştır. Alınan borçların bütçe üzerinde ağırlık yaptığı ve borç faizlerinin ancak yeni borçlanmalarla ödenebildiği dikkate alınmamış, hesapsızca ve ihtiyatsızca borçlanılmaya devam edilmiştir (Parvus Efendi, 1977: 33).

Osmanlı Bankası'nın kurulmasına yol açan nedenlerin başında, merkezi hükümetin mali zorluklara çözüm bulma çabalarıyla birlikte, yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştıracak parasal istikrar ortamını sağlamak gelmiştir. Bir diğer neden ise, dış ticaret hacminin büyümesiyle birlikte merkezi devletin artan finansman ihtiyacını Galata Bankerleri'nin bile karşılamakta zorlanmasıdır. Kısa vadeli kredi ihtiyacı devleti daha güçlü finansal kuruluşlar bulma arayışına itmiştir (Pamuk, 1999: 191).

1856 yılında merkezi Londra'da ve ana bürosu İstanbul'da bulunan "Ottoman Bank" adındaki bir bankanın faaliyetlerine izin verilmiştir. Anılan banka 1863 yılına kadar güven verici bir şekilde hizmetlerini sürdürmeye devam etmiş merkezi hükümetin güvenini kazanmıştır. Bankanın kurucuları Fransız sermaye sahiplerini de bankaya ortak ederek mali güçlerini birleştirmişlerdir. İşte bu bankanın kurucularının önderliği ve merkezi hükümetin isteğiyle 4 Şubat 1863 tarihinde "Banque Imperiale Ottomane" yani Osmanlı Bankası kurulmuştur (Kazgan, 1991: 28).

3.1.1. Osmanlı Bankası'nın İdari Yapısı

Bankanın idari yapısını incelediğimizde; Osmanlı Bankası'nın kuruluşu için yapılan anlaşmanın altıncı maddesi, bankanın genel merkezinin İstanbul olacağını ve Osmanlı Devleti'nin izin verdiği sayıda şube ve memur alınacağını belirtmektedir. Yedinci madde de ise, İstanbul'da iki veya üç üyeden oluşan bir müdürlükle birlikte üç üyeden oluşan bir meclis tarafından yönetileceği vurgulanmıştır. Yukarıda belirtilen idare ve meclis üyeleri Londra ve Paris'teki kurucuların oluşturacağı bir komite tarafından seçilecektir. Bu komite Banka'nın işlemlerinin mevzuata uygun olup olmadığını kontrol ve teftiş edebilecektir. Beş yılsonunda

Osmanlı Devleti ve Banka'nın kurucuları şartları yeniden belirlemeye yetkili kılınmışlardır (Kazgan, 1991: 30).

Banka'ya, merkez binanın inşası için İstanbul'da hükümet tarafından karşılıksız bir arsa verileceği ve Banka'nın diğer şehirlerde açacağı şubeler için de bedelsiz arsa verilmesine yardımcı olunacağı belirtilmiştir.

3.1.2. Osmanlı Bankası'nın Mali Yapısı

Osmanlı hükümetinin merkez bankası görevini üstlenen Osmanlı Bankası değişik imtiyazlarla donatılmıştır. Banka'nın imtiyaz süresi otuz yıl ile sınırlandırılmıştır. Banka yapacağı faaliyetler için vergi, resim ve harç ödemeyecektir. Kâğıt para basma yetkisi bankaya verildiği için bu süre içinde Osmanlı Devleti kâğıt para basmayacaktır. Ayrıca, sahipleri tarafından bankaya ibraz edilmesi durumunda bedeli ödemek üzere kâğıt para ihraç etme yetkisi verilmiştir (Yeniay, 1964: 38).

Hükümet banknot basma yetkisini Banka'ya vermekle, bağımsız para politikası izleme hakkından vazgeçmiş ve Banka'nın piyasaya sürdüğü sınırlı sayıdaki kâğıt paralar İstanbul ve civarında altına çevrilebilmiştir (Pamuk, 1999: 191).

3.2. Osmanlı Bankası'nın Kurulmasından Sonra Yapılan Borçlanmalar:

1863-1877 Dönemi

İlk dış borcun alındığı 1854 tarihinden 1862 tarihine kadar olan dönemde alınan borç miktarı en fazla -yıllar itibariyle- 5.500.000 Osmanlı lirası olmuştur. Yani daha Osmanlı Bankası kurulmadan alınan borç miktarında bir artış görülmüştür. Bunun nedeni 1862 yılında alınan bu borca Osmanlı Bankası'nın kurucularının aracı olmasıdır (Yeniay, 1964: 36).

Bankanın ödenmiş sermayesinin yarısı 2.700.000 Osmanlı Lirası'dır. Ancak bankaya verilen görevlerin mali ağırlığı nedeniyle, yukarıdaki miktarın yetmeyeceği düşünülerek 1863 yılı başlarında % 6 faizli 400 milyon Frank (8.800.000 Osmanlı altın lirası) değerinde tahvil çıkarılmıştır. Böylece banka kurulduğu anda ilk borçlanmasını yapmıştır (Kazgan, 1991: 29).

1863 yılında alınan bu borca karşılık; gümrükler, ipek, zeytinyağı, tuz ve tütün âşarı gelirleri gösterilmiş ve alınan borcun tamamı Galata Bankerleri'ne olan borçlara ayrılmıştır (Suvla, 1940: 11).

Aşağıdaki tabloda, bankanın kurulduğu yıl olan 1863'ten 1877 yılına kadar olan dönemde banka aracılığı ile yapılan borçlanmaların miktarı, faiz oranı, aracı kişi veya kurum ve borçlanma masrafları düşüldükten sonra net borç miktarları gösterilmiştir.

**Tablo: 1 Osmanlı Devlet Borçlarının Borcun Alındığı Yıllar İtibariyle Seyri:
(1863-1877) (Osmanlı Altın Lirası)**

Yıllar	Borçlanılan Miktar	Ele Geçen Miktar	Faiz Oranı %	Aracı Kişi/ Kurum
1863	8.800.000	6.248.000	6	Osmanlı Bankası
1865	6.600.000	4.356.000	6	Osmanlı Bankası
1865	40.000.000	20.000.000	5	General Credit and Fin.
1869	24.444.442	13.200.000	6	Comptoire d'Escompte
1870	34.848.001	11.194.820	3	Baron Hirsch
1871	6.270.000	4.577.100	6	Lui Kohensons
1872	12.238.820	10.493.004	9	Osmanlı Bankası
1873	12.611.995	6.936.600	5	Konsolidasyon
1873	30.555.558	16.500.001	6	Credit General Ot.
1874	44.000.000	19.140.000	5	Osmanlı Bankası
1877	5.500.000	2.860.000	5	Osmanlı Bankası
Toplam	225.868.816	115.505.525	---	-----

Kaynak: R. Şükrü Suvla, **Tanzimat Devrinde İstikrazlar**, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s.11-13.

Tablo 1'de Osmanlı Bankası kurulduktan sonra borçlanma miktarında bir artış görülmektedir. Her ne kadar Banka'nın kurulmasından sonra borç miktarında bir artış görülse de, alınan borçların bir kısmına banka dolaylı yoldan aracı olmuştur. Dikkati çeken bir diğer nokta ise, 1865 ve 1874 yıllarında yapılan büyük miktardaki borçlanmadır. Bunun nedeni, önceki yıllarda alınan borçların zamanında ödenmemesi ve eski borçların anapara ve faizinin ödenmesi için alınmasıdır. Ayrıca, anılan dönemde borçlanma masrafı çok yüksek olmuştur. Çünkü alınan 225.868.816 liralık borca karşılık, ele geçen net miktar 115.505.525 liradır. Aradaki fark ise, 110.363.291 liralık küçümsenmeyecek bir miktardır.

Son yıllarda devlet gelirlerinin yaklaşık % 55'i dış borçların anapara ve faiz ödenmesine harcanmıştır. Avrupa ülkelerinden alınan borcun miktarı arttıkça ülkede harcamalar artmış ve merkezi hükümet sürekli borç verecek finans kurumları aramıştır. Çünkü devamlı bir şekilde artan saray harcamaları ve dış borçlar iç borçlarla ödenmiş, ancak iç borç sınırına gelindiğinde iç borçlar dış borca dönüştürülmüştür (Blaisdell, 1979: 40).

Osmanlı Devleti bankerler ve büyük bankalardan aldığı borçları 1874 yılına kadar sürdürmüştür. Ancak 1874 yılında alınan borç, son borçlanma sayılabilir. 1873 yılında, uzun sürecek bir Dünya Ekonomik Buhranı'nın başlama sinyalini veren borsa krizleri Avrupa ve Amerika'ya yayılınca, sanayileşmiş merkez ülkelerden çevreye sermaye ihracı kesilmiş ve 1874 yılından sonra borç bulmak imkânsız hale gelmiştir. Osmanlı Devleti, 1875 yılının sonlarına doğru borç ödemelerini yarıya indirmiş ve 1876 yılında ise borç ödemelerini tamamen durdurduğunu ilan etmiştir (Pamuk, 1984: 58).

Osmanlı Devleti'nin bu ilanından kısa bir süre sonra 1877-78 yılında Osmanlı-Rus savaşı çıkmıştır. Bankalar savaş esnasında borç vermek istememişlerdir. Hükümet bu zor durumdan kurtulmak ve savaş harcamalarını karşılamak için Osmanlı Bankası'na verdiği yetkiyi bir kenara bırakarak savaş süresince banknot basma girişiminde bulunmuştur (Pamuk, 1999: 192).

3.3. Düyunu Umumiye Döneminde Osmanlı Bankası'nın Rolü (1881-1914)

Osmanlı Devleti 1876 yılında borç ödemelerini durdurduğunu ilan ettikten sonra, alacaklı devletler borçlarını tahsil etmek için Osmanlı Devleti ile masaya oturmuştur. Bu anlaşma ile Osmanlı borçlarının ikinci dönemi başlamıştır.

Borçlanmada ikinci dönemin başlaması 20 Aralık 1881 tarihli Muharrem Kararnamesi'yle olmuştur. Ancak daha önce 1879 yılında başta Osmanlı Bankası olmak üzere Galata bankerleriyle bir anlaşmaya varılmıştır. Muharrem Kararnamesi 1879 yılında yapılan anlaşmayı daha geniş bir temele oturtmuştur (Parvus Efendi, 1977: 35). Muharrem Kararnamesi'ne dayanılarak kurulan Düyunu Umumiye İdaresi; taraflardan biri Osmanlı Devleti diğeri ise alacaklı Avrupa devletlerinin temsilcilerinden oluşan bir yönetim kurulu aracılığıyla yönetilmiştir. İdarenin kuruluş amacı, Osmanlı dış borçlarının düzenli ödenmesini sağlamak olmuştur (Gürsoy, 1984: 42).

Borçların ödenmesini sağlamak için Osmanlı Devleti'nin başlıca gelir kaynakları Avrupa sermayesinin denetimi altına alınmıştır. Bu gelir kaynaklarından sağlanan fonlar doğrudan Osmanlı dış borçlarının ödenmesine ayrılmıştır. İdarenin amaçlarından biri de ihracata dönük tarımsal üretimi arttırmaktır. Düyunu Umumiye İdaresi döneminin en önemli özelliklerinden biri de; kurulan güçlü mali denetimle net fon akımlarının yönünün değişmesi ve aşırı miktarda artı-değerin kesintisiz olarak Avrupa'ya aktarılmasıdır (Pamuk, 1984: 58-59).

Alacaklı olan bankalardan biri de Osmanlı Bankası olduğu için anlaşmayı imzalayanlar arasında bankanın yetkilileri de bulunmuştur. Düyunu Umumiye İdaresi kurulduktan sonra Osmanlı Bankası'nın önemi daha çok artmıştır. Bu dönemde yapılan ilk borçlanma yine Osmanlı Bankası'ndan olmuştur. 1886 tarihli bu borçlanmanın nedeni, Muharrem Kararnamesi'nden sonra farklı tarihlerde alınan avansların ödenmesini bir plana bağlamaktır. Borçlanma miktarı ise 6.500.000 lirayı bulmuştur (Yeniay, 1964: 79).

Tablo 2'de Düyunu Umumiye İdaresi kurulduktan beş yıl sonra yani 1886 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde alınan borçların alındığı yıl, miktarı, ele geçen net miktar ve kimden alındığı gösterilmiştir.

**Tablo: 2 Osmanlı Devlet Borçlarının Borcun Alındığı Yıllar İtibariyle Seyri:
(1886-1914) (Osmanlı Altın Lirası)**

Yıllar	Borçlanılan Miktar	Ele Geçen Miktar	Faiz Oranı %	Aracı Kişi/ Kurum
1886	6.500.000	6.500.000	5	Osmanlı Bankası
1888	1.617.647	1.132.352	5	Deutsche Bank
1890	8.609.964	6.457.473	4	Osmanlı Bankası
1890	4.995.500	3.796.580	4	Osmanlı Bankası
1891	6.948.612	6.253.750	4	Rotschild
1893	1.000.000	700.000	4	Vikont Zokeb
1894	1.760.000	1.293.600	4	Deutsche Bank
1894	9.033.574	8.220.552	3.5	Osmanlı B. Ve Rotschild
1896	3.272.720	2.749.084	5	Osmanlı Bankası
1902	8.600.020	6.880.016	4	Osmanlı Bankası
1903	2.376.000	2.376.000	4	Deutsche Bank
1903	2.640.000	2.112.000	4	Deutsche Bank
1904	2.750.000	2.158.750	4	Osmanlı Bankası
1904	5.306.664	4.248.932	4	Osmanlı Bankası
1905	2.640.000	2.098.800	4	Deutsche Bank
1906	9.537.000	8.154.135	4	Osmanlı Bankası
1908	9.988.000	9.988.000	4	Karşılığı Gelir
1908	4.711.124	3.069.455	4	Osmanlı Bankası
1909	7.000.004	6.002.503	4	Osmanlı Bankası
1910	1.712.304	1.523.950	4	Karşılığı Gelir
1911	1.000.010	840.008	4	Karşılığı Gelir
1911	7.040.000	5.737.600	4	Karşılığı Gelir
1913	818.970	818.970	5	Karşılığı Gelir
1913	1.485.000	1.485.000	5.5	Armstrong-Vickers
1914	22.000.000	19.525.000	5	Osmanlı Bankası
Toplam	134.343.113	114.122.510	----	-----

Kaynak: R. Şükrü Suvla, **Tanzimat Devrinde İstikrazlar**, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s.16-22'den derlenmiştir.

Tablo 2'de de görüldüğü gibi Düyunu Umumiye İdaresi kurulduktan sonra Osmanlı Bankası'nın aracılık ettiği borçlanma sayısı ve miktarında bir artış olmuştur. Ayrıca anılan yıllarda bankerlerin etkinliğinde bir azalma görülmekle birlikte, Alman sermayesinin temsilcisi konumundaki Deutsche Bank'ın ülkeye girişi ve borçlanma konusundaki etkinliğinde bir artış görülmektedir. Bunun nedeni; ülkedeki yabancı sermayenin, Düyunu Umumiye İdaresi kurulmadan önceki dönemde ağırlıklı olarak İngiliz ve Fransızlardan oluşmasıdır. İdare kurulduktan sonra, Alman sermayesi Deutsche Bank aracılığıyla ülke içine -özellikle demiryollarının yapımı için- girmeyi başarmıştır.

Yukarıda belirtilenlerden ayrı olarak bir önceki dönemde (1863-1877) borçlanma maliyetinin yüksek olmasına rağmen Düyunu Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra borçlanma maliyetinde büyük bir düşüş görülmektedir. 1886-1914 döneminde alınan borcun miktarı 134.343.113 lira ve ele geçen net miktar 114.122.510 liradır. Aradaki fark ise 20.220.603 lirayla sınırlı kalmıştır. Bunun nedeni Düyunu Umumiye İdaresi'nin kurulduktan sonra borçlanmalardaki faiz oranının bir önceki döneme göre daha düşük olmasıdır.

Sonuç

Osmanlı Devleti sürekli artan giderlerini karşılamak için borçlanma yolunu seçmek zorunda kalmıştır. Alınan borçlar açıkları kapatmak yerine başka yerlerde (askeri harcamalar, saray harcamaları, vb.) kullanılmıştır. Bu durum devletin borç yükünü artırmış ve borçların geri ödenmesi günden güne zorlaşmıştır. Devletin yeni borç bulma konusunda kredibilitesi sürekli düştüğünden borç bulmakta zorlanmıştır. Borç verenler, verdikleri borca karşılık çeşitli imtiyazlar, gelirlerin teminat gösterilmesi ve yüksek faiz talebinde bulunmuşlardır. Özellikle kriz dönemlerinde karşımıza çıkan bu tür durumlarda Osmanlı Bankası'nın tutumu diğerlerinden farklı olmamıştır.

Osmanlı Bankası birçok yabancı sermaye yatırımına ortak olmuş ve özellikle Fransız sermayesinin çıkarlarına hizmet eden bir tutum içinde olmuştur. Düyunu Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra Banka'nın etkinliği artmıştır. Bu dönemde Banka, Osmanlı maliyesinin Avrupa sermayesi tarafından denetlenmesine ve yönlendirilmesine yardımcı olmuş ve önemli bir rol oynamıştır.

Merkez bankalarının tam yetkileriyle donatılan Osmanlı Bankası'na hiçbir zaman güvenilmemiştir. Bu nedenle Banka, yabancı sermaye ile olan ilişkilerinde etkin bir aracı rolü oynamasına rağmen, merkez bankası işlevini yerine getirmede yetersiz kalmıştır.

Kaynakça

- AÇBA, Sait. (1991), *Devlet Borçlanması*, Adım Yayınları, Ankara.
- AÇBA, Sait. (1995), *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon.
- AKAR, Ş.Kamil. (2000) 'Osmanlıda Duyun-ı Umumiye', *Lonca Dergisi*, Sayı: 2, ss.25-28.
- AKARLI, E. Deniz. (1982), '1872-1916 Bütçeleri Işığında Osmanlı Maliyesinin Sıkıntıları', *Prof. Dr. C.O. Tütengil'e Armağan, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını*, ss.226-254.
- AKSOY, Şerafettin. (1994), *Kamu Maliyesi*, 2.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- BLAISDELL, Donald.C. (1979), *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi (Düyunu Umumiye)*, Çev. Ali İhsan Dalgıç, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- ERDEM, Metin. (1995), *Devlet Borçları*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- GÜRSOY, Bedri. (1984), '100. Yılında Düyunu Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme', *Ord. Prof. Dr. Şükrü Baban'a Armağan, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını*, ss.17-59.
- KAZGAN, Haydar. (1991), *Galata Bankerleri*, Türk Ekonomi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul.
- KIRAY, Emine. (1995), *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- PAMUK, Şevket. (1984), *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*, Yurt Yayınevi, Ankara.
- PAMUK, Şevket. (1999), *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 5.Baskı, Gerçek Yayınevi, Ankara.
- PARVUS Efendi. (1977), *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*, May Yayınları, İstanbul.
- SUVLA, R.Şükrü. (1940), *Tanzimat Devrinde İstikrazlar*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- TABAKOĞLU, Ahmet. (1985), *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- TABAKOĞLU, Ahmet. (2003), *Türk İktisat Tarihi*, 6.Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul.
- YAŞA, Memduh. (1981), *Devlet Borçları*, 3.Baskı, Has Kutulmuş Matbaası, İstanbul.
- YENİAY, İ.Hakkı. (1964), *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın No: 150, İstanbul.